

UTJECAJ EKONOMSKO-SOCIJALNIH PRILIKA IZ DUBROVNIKA I OSTALIH PRIMORSKIH GRADOVA NA KULTURNE PROMJENE U BOSNI U XIV I XV ST.

PAVO ŽIVKOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 930.85(497.15)
Pregledni rad

Primljeno: 1985-11-20

Početak rudarske proizvodnje u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, koji se vremenski poklapa s oskudicom plemenitih metala, posebno srebra, u zapadnoj Evropi stvorio je preduvjete razvoja trgovine s kojom dolazi do pojave gradova. Sve je to utjecalo na, kako ekonomske tako i socijalne, promjene u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, koje su bile u čvrstoj vezi s primorskim gradovima na koje su Bosna i Hum bili onjantirani, kako na ekonomskom tako i na kulturnom planu. Ekonomsko-socijalna gibanja, promjene i strujanja imale su osjetne refleksije i na kulturne prilike u Bosni i Humu naročito u XIV i XV stoljeću. Tamošnje stanovništvo pod utjecajem primorskih gradova, naročito Dubrovnika, doživljava preobražaj u kulturnom pogledu. Naročito se te promjene uočavaju u gradskim naseljima gdje jednim stanovitim brojem žive i djeluju i ljudi iz primorskih gradova koji otuda donose osobine tamošnje kulture.

Zahvatjujući u prvom redu geografskom položaju Bosna i Hum su došli u bliski dodir s tri područja osobenih crta u kulturi. Bio je to utjecaj najprije mediteranskog područja, predstavljenog u kulturi primorskih gradova Dubrovnika, Splita, Trogira, Zadra, Šibenika i Omiša, srednjoevropskoga preko Hrvatske i Ugarske i binzantskoga preko srpskog teritorija.

Utjecaj primorskih gradova ogledao se u, moglo bi se reći, svim porama kulturnog života, od oblačenja, preko uređenja kuća i kućnog inventara pa do viteško-dvorjanskih službi i zvanja. Utjecaji te vrste osjećaju se i u pojavi i uključivanju bosansko-humskih građana i plemstva u viteško-dvorjanske redove. Utjecaji se osjećaju i u pismenosti te kulturno-zabavnom životu (kazalište i druge zabavne igre).

Teritorijalno proširenje bosanske države u vrijeme vladavine Stjepana II Kotromanića imalo je veliko značenje i za privredni razvoj zemlje, u kojoj su sve izražajnije socijalne promjene. Posebno značajno za ovu zemlju, čija je vanjska trgovina bila usmjerena isključivo na primorske i dalmatinske gradove, u prvom redu na Dubrovnik, bio je izlazak na more. Srednjovjekovna bosanska privreda, sa pojavom rudarstva i trgovine, uveliko je izmijenila svoj karakter u drugoj polovini XIV i naročito u XV stoljeću.

Sam početak rudarske proizvodnje u srednjovjekovnoj Bosni podudara se s vremenom oskudice plemenitih metala, naročito srebra, u zapadnoj Evropi. S obzirom na njegovo pomanjkanje koje je nastupilo kao rezultat većih isporuka na Bliski istok, njegova cijena u Evropi naglo je porasla. Razvoj rudarstva i trgovine u Bosni i veze s primorskim gradovima stvorili su preduvjete za socijalne promjene u zemlji, nastanak građanske klase i novog plemstva. Jedan dio domaćeg stanovništva kroz navedene privredne grane svojim sudjelovanjem došao je do novca kojim je mogao podmiriti potrebe za manjim ili većim količinama robe što su je donosili trgovci iz primorskih gradova: Splita, Trogira, Šibenika, Zadra, Omiša i osobito Dubrovnika. Sve više su se granali trgovinski poslovi između Bosanaca i Dubrovčana kao i navedenih primorskih gradova. Trgovci iz spomenutih gradova davali su pozajmice Bosancima i time ih uključivali u trgovinske poslove iz kojih su izvlačili određene dobiti. Koliko je oživjela trgovina između Dubrovnika i Bosanaca potvrdit će podaci o procjeni vrijednosti dubrovačke robe koja je pristigla u Bosnu u toku 1332. godine, a koja se procjenjuje na oko 25.000 perpera.¹

S razvojem rudarstva i trgovine u Bosni, tijekom XIV i naročito u XV stoljeću, iz osnove se mijenja i struktura bosanskog stanovništva. Javlja se novi sloj bosanskih trgovaca koji će s vremenom prerasti jednim dijelom u građansku klasu i nešto manje u novo plemstvo.

Rudarstvo, trgovina i kreditni poslovi Bosanaca s dubrovačkim podanicima, kao i trgovcima iz drugih primorskih gradova, stvorili su preduvjete za nastanak gradova u Bosni tijekom XIV i XV stoljeća. Pojava gradova bit će temelj cjelokupnog razvoja privrednih, društvenih i kulturnih promjena koje će doći do izražaja naročito u XV stoljeću. U Bosni su tijekom XIV stoljeća brojni manji trgovci na koje dolaze trgovci iz Dubrovnika i drugih primorskih gradova i tamo donose svoje običaje i kulturu. Posebice je to došlo do izražaja u naseljima uz rudnik gdje su Dubrovčani, i u nešto manjem broju građani drugih primorskih gradova, stvarali svoj drugi dom u kome su se zadržavali duže ili kraće vrijeme.

Ekonomsko-socijalna gibanja, promjene, strujanja i sučeljanja imala su vidljive refleksije i na kulturne prilike u Bosni i Humu tijekom XIV i XV stoljeća. Usporedo s osjetnim privrednim razvojem cjelokupno stanovništvo Bosne i Huma u drugoj polovini XIV i naročito u XV stoljeću doživljava preobražaj u

¹ G. Čremošnik, »Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 41/1929, 57—61, 59.

svakom pogledu. Posebno je uočljiv u trgovinskim i rudarskim centrima gdje je bio koncentriran najveći broj novoga bosansko-humskog plemstva i građanstva. Oni su se uspjeli obogatiti kroz trgovinu i zahvaljujući tim okolnostima stekli u društvu beneficirani položaj. U gradskim naseljima Bosne i Huma domaći trgovci i obrtnici počinju se razlikovati od ljudi na selu, odakle su najčešće i sami potjecali. Razlike se uočavaju prije svega u obrazovanju, ukusu i potrebama svakodnevnog života, kraće rečeno, po načinu življenja koji umnogome sliči onome u primorskim gradovima.

Ekonomsko-socijalne promjene uvjetovane izvana (iz primorskih gradova) tijekom XIV i XV stoljeća su u bosansko-humskom društvu veoma utjecale i na materijalnu kulturu. Ona je u gradskim naseljima Bosne i Huma još uvijek nedovoljno poznata, s obzirom da je ostalo malo tragova koji se tijekom vremena nisu sačuvali od propadanja, te je stoga teško rekonstruirati kulturne prilike na osnovi samo materijalnih spomenika. Nešto malo od propadanja sačuvano je na Bobovcu i u Kraljevoj Sutjesci. Zahvaljujući iskopavanjima i analizi pronađenog materijala na spomenutim lokalitetima, postali su nam rezultati dostupni.²

Za nas su upravo iz tih razloga ostali pouzdaniji pisani tragovi koji ponešto podataka daju i o predmetima svakodnevne upotrebe, o njihovoj vrijednosti, izgledu, zatim o vlasniku i njegovu društvenom porijeklu. Riječ je o notiranim razlozima koje Bosanci ostavljaju kod dubrovačkih povjerilaca. Tako, na primjer, iz pisanih vrela saznajemo po neki detalj o odjeći, oružju, nakitu i drugim predmetima kojima su bili okruženi ljudi u Bosni i Humu, u prvom redu oni u gradskim naseljima i na dvorovima bosansko-humskih vladara i velmoža.

O materijalnoj kulturi građanskog staleža i novog plemstva u Bosni i Humu mnogo toga možemo saznati i iz depozita, odnosno zaloga koje su tamošnji ljudi, bilo zbog trgovine i zaduženosti, bilo na čuvanje, ostavljali u Dubrovniku i drugim primorskim gradovima. Iz popisa mnogobrojnih zaloga može se vidjeti kojim skupocjenim predmetima su raspolagali bogati trgovci, ugledni bosansko-humski građani i predstavnici novog plemstva. Najčešće su to bile izradevine od srebra. Ako se upustimo u dublju analizu predmeta, uočljivo je da se najviše radi o posudu, nakitu, pojasevima, noževima i drugom priboru za objedovanje.³

² Arheološka iskopavanja i njihove rezultate priopćio nam je u svojoj knjizi P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska — stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo, 1973.

³ U popisu zaloga što ga je ostavio Radič Kopijević-Ozrisaljić kod Radiča Bogčimovića iz Samobera (u Bosni), između ostaloga, spominju se srebrne tacne, nož, kašičice, čaša u obliku pehara, i to sve od srebra. (Historijski arhiv u

Bosna i Hum su pod kraj srednjega vijeka, točnije u drugoj polovini XIV i prvoj polovini XV stoljeća, bili jakim privrednim vezama spojeni sa susjedima, a onda preko njih sa okolnim svijetom. Najizražajnije su im veze s primorskim gradovima, prije svih s Dubrovnikom a potom sa Splitom, Trogirom, Šibenikom, Omišom i Zadrom. Važnim prometnicama kojima se odvijala trgovina širili su se i kulturni utjecaji. Svi važniji poslovi oko organizacije trgovine, tehnike kreditno-novčanih poslova, kao i pravnih poslova, oblikovani su pod utjecajem Dubrovnika i drugih primorskih gradova. Čak se takav sud može izreći i za veći broj obrtničkih djelatnosti, osim rudarstva koje se razvijalo pod utjecajem Sasa i njihove rudarske tradicije.⁴

Zahvaljujući u prvom redu geografskom položaju Bosna i Hum su došli u bliski dodir s tri područja osobenih crta u kulturi. Na prvom je mjestu utjecaj mediteranskog područja koje je predstavljeno s primorskim gradovima: Dubrovnik, Split, Trogir, Omiš, Šibenik i Zadar. Otuda su Bosancima i Humljanima i bili najbrojniji i najveći poslovni partneri na ekonomskom planu. U isto vrijeme oni su i važni kulturni centri iz kojih se osjećaju jaki utjecaji.

Preko Hrvatske i Ugarske Bosna i Hum su bili povezani sa srednjom Evropom i njenim kulturnim centrima. Treći utjecaj na kulturne prilike u Bosni i Humu bio je iz Bizanta, a dolazio je ponajviše preko teritorija srpske države.

Pod kraj srednjega vijeka u kulturi Bosne i Huma, naročito izražajne kod građanske klase i novog plemstva, prepoznatljivi su čitavi slojevi s obilježjima susjednih kultura. Preko Hrvatske i zapadnih susjeda Bosna i Hum su se upoznali i sa viteškim redovima u koje su ušli samo neki predstavnici građanstva i novog plemstva. Iz Bizanta u Bosnu i Hum su došla dvorska dostojanstva, neke ustanove i u većoj mjeri kancelarijsko poslovanje.

Ugledniji predstavnici bosansko-humskog društva XIV i XV stoljeća prihvaćaju zapadnoevropsku modu svog vremena koja je u Bosnu i Hum došla najviše iz Dubrovnika i drugih primorskih

Dubrovniku. *Diversa Cancellariae* vol. 73, fol. 113, 20. I 1467. Dalje: HAD : Div. Čanč.) Drugi takav primjer je Maroje Veseoković, koji je u Fojnici sačinio testament u kome je naveo popis zaloga što su kod njega ostavili dužnici. U njemu se između ostaloga spominju: dvadeset čaša, dva pojasa i šezdeset prstenova, sve od srebra, zatim tri prstena i nekoliko dugmadi, sve od zlata. (HAD: Testamenta Notarije, vol. 15, fol. 149'—150', 16. VII 1455. Podatke u nešto skromnijem sadržaju donosi i: D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978, 306.

⁴ D. Kovačević, »Dubrovčani zanatlije u srednjovjekovnoj Srebrenici«, *Godišnjak Istoriskog društva BiH*, 15/1966, 25—45.

gradova i to u prvoj polovini XV stoljeća.⁵ Dubrovčani su bili ti koji su izvršili najveći utjecaj na odijevanje Bosanaca i Humijana i to preko svojih krojača koji su tamo živjeli i radili stanovito vrijeme.⁶ Dubrovački izvori nam kazuju da se nošnja uglednijih predstavnika bosansko-humskog društva, u prvom redu onih u gradskim naseljima, sastojala od istih dijelova kao i kod Dubrovčana koji žive i rade u Bosni. Ugledniji ljudi Bosne i Huma naprosto su se nadmetali s krupnom vlastelom u načinu odijevanja, pa, moglo bi se reći, i cjelokupnom načinu življenja. Trudili su se, naime, da ih potpuno imitiraju. Kod odijevanja upotrebljavaju skupocjene tkanine uvezene iz Italije. Radi se o veluru, brokatu i aksanitu koji su se izrađivali i na Istoku i na Zapadu. Od svile su najčešće izrađivali pokrivače, marame i velove.⁷ Kod nošnje i odijevanja videnijih predstavnika građanstva i novog plemstva kao i kod krupnih feudalaca prevladavali su elementi gotske mode. Moglo bi se reći da je kompletno odijevanje u stilu gotike.⁸ U nošnji i njenom ukrašavanju, što je inače bila svakodnevica uglednih ljudi u Bosni i Humu, postojale su određene specifičnosti. O njima nešto više saznajemo iz testamenta uglednog predstavnika novog plemstva u Bosni i Humu Pribislava Vukotića, poslanika i kancelara Stjepana Vukčića - Kosače. U testamentu se između ostaloga navodi: »Item de veste doró al modo de Bosina...«⁹ Ili drugi primjer: »Item lasso a Catarina mia fia una mia centura granda darzento dorado fata al muodo de Bosnia...«⁹ Pored izradevina koje su unesene izvana, a koje su često u upotrebi, kao specifičnost nalazimo i domaće izradevine. Iz ova dva primjera vidimo da se radi o izradevinama na bosanski način. Ugledniji ljudi u Bosni i Humu odijevali su se nešto drugačije u usporedbi s vitezovima na Zapadu. Njihovo odijelo se ističe svojim sjajem i kitnjavošću.¹⁰

Kad je riječ o izvjesnim razlikama među samim stanovnicima u Bosni i Humu, treba istaći da se bogatiji i ugledniji sloj gradskog stanovništva i dvorskih dostojanstvenika u oblačenju razli-

⁵ B. Radojković, »Primenjena umetnost moravske Srbije«, Zbornik *Moravska škola i njeno doba*, Filozofski fakultet u Beogradu, Odeljenje za istoriju umetnosti, 1972, 199—201, 201.

⁶ D. Kovačević, »Dubrovčani zanatlije...«, 31—33.

⁷ B. Radojković, »Zapadni uticaji na primenjenu umetnost Bosne u XIV i XV veku«, *Radovi sa simpozijuma »Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura«*, III, Zenica 1973, 207—234, 220. (Dalje: B. Radojković, »Zapadni uticaji...«)

⁸ B. Radojković, »Zapadni uticaji...«, 225.

⁹ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1913, 439. (Dalje: Thallóczy, *Studien...*)

¹⁰ B. Radojković, *Primenjena umetnost moravske Srbije*, 199.

kuje i u materijalu i u ukrašavanju. Pokazuje to najbolje primjer gorazdanskog trgovca, predstavnika novog plemstva, Vukosava Obradovića koji se odijevao poput istaknutije vlastele, noseći odjeću od brokata i svile,¹¹ za razliku od širih slojeva koji za odijevanje upotrebljavaju rašu (grubo sukno). Nije to bio jedini slučaj bogatog trgovca u Bosni i Humu. Sličnih primjera nalazimo i u drugim trgovinskim i gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne i Huma.

Po načinu odijevanja i nošnji koja je bila u upotrebi svakoga dana kod bosansko-humskih građana i novog plemstva odvajao se stalež od staleža, slično kao i u primorskim gradovima. U pojedinim sredinama nošnja je bila toliko naglašena da je išla do detaljja. Plemstvo i građanstvo nosilo je skupocjene tkanine i to najčešće iz uvoza, dok su siromašniji upotrebljavali domaće proizvode. Te razlike su dolazile do izražaja i kod seoskog stanovništva.

Kao i u primorskim gradovima tako su se i ugledniji ljudi u Bosni i Humu prosto takmičili tko će bolje ukrasiti odijelo i stambene prostorije. Na taj su način iskazivali svoj društveni položaj i bogatstvo. U Bosni i Humu od nakita u upotrebi su srebrni pojasevi raznih oblika. Od ukrasnih dijelova kod odijevanja spominju se dugmad izrađena najčešće od srebra, zatim zlatno i srebrno prstenje.¹² Navedeni predmeti su se nabavljali iz primorskih gradova ali su se izrađivali i u Bosni kod dubrovačkih zlatara ili domaćih obrtnika. Jedan takav domaći zlatarski proizvod dospio je i do otoka Krka,¹³ ne zna se kojim putem.

Kada se u XV stoljeću kod bogatijih bosansko-humskih trgovaca pojavila težnja za što većim luksuzom i ukrašavanjem, pojedinci su kupovali i dijamante te drago kamenje koji su u Bosnu i Hum pristizali s Istoka posredstvom Dubrovčana. U testamentu počtenog viteza Pribislava Vukotića spomenuti su i dijamanti i rubini.¹⁴ Bilo je među bosansko-humskim trgovcima i takvih koji

¹¹ D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Djela, Naučne društvo NR BiH, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, Sarajevo, 1961, 187. (Dalje: Kovačević, *Trgovina*...)

¹² Kod pojedinih Dubrovčana koji su živjeli i radili u Bosni, mogle su se kao zalozi naći razne vrste prstenja. Zaloge su položili domaći ljudi (Bosanci). Tako, na primjer, u testamentu Maroja Veseokovića nalazimo čak 60 srebrnih prstenova i tri zlatna, sve u vidu zaloga. (Test. Not. vol. 15, fol. 150—150, 8. II 1455.) Drugi primjer vezan je za testament Dubrovčanina Doberka Stuparića koji je živio i radio u Fojnici. U njegovu testamentu spomenuto je 10 založenih srebrnih prstenova. (Test. Not. vol. 21, fol. 65, -10. X 1473.)

¹³ M. Šunjić, »Nekoliko podataka o srednjovjekovnim bosanskim izrađevinama od srebra«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, 1/1963, 345—348, 347.

¹⁴ Thallóczy, *Studien*, 438.

su na ime zloga u Dubrovniku ostavljali bisere, što upućuje na zaključak da su i oni bili u upotrebi kod domaćih ljudi. Među takvima su bili Sladoje Hrvojević i Božidar Stuparić, oba iz Fojnice.¹⁵

Utjecaj primorskih gradova ogledao se i u uređenju kuće i kućnog inventara. Ugledniji trgovci i dvorski dostojanstvenici u Bosni i Humu odvajali su se od nižih slojeva gradskog, i još više od seoskog stanovništva, kroz uređenje kuće i kućnog inventara. Određen broj uglednijih ljudi spavao je u krevetima, kakav je na primjer slučaj s visočkim trgovcem Milošem Radomirićem.¹⁶ Uzgred treba napomenuti da je u najvećem broju slučajeva kod bosansko-humskog stanovništva u XIV i XV stoljeću bila praksa da se spava na zemlji, koristeći pritom dva pokrivača, jedan ispod a drugi iznad tijela. Kad je već riječ o pokrivačima, da kažemo i to da su bile u upotrebi karpete koje su služile i za pokrivanje i zastiranje klupa i kreveta. Riječ je o domaćem proizvodu od vune.¹⁷ Kod bogatijih ljudi (trgovaca i dvorskih dostojanstvenika) u Bosni i Humu, na podu u kućama nalazile su se prostirke koje se spominju kao zalozi u testamentima pojedinih dubrovačkih građana.¹⁸ Prozore su zastirali zavjesama, a ogledala su prekrivali i ukrašavali maramama izrađenim na bosanski način.¹⁹ Od kućnog inventara koji se spominje u testamentu Pribislava Vukotića vrijedno bi još bilo spomenuti: zavjese, ćilime, pokrivače od svile i kunećeg krzna.²⁰ Najbolji je to pokazatelj koliko su otmjeniji ljudi u Bosni i Humu oponašali dubrovačke građane u načinu življenja.

U kućama gradskog stanovništva srednjovjekovne Bosne i Huma, kod bogatijeg sloja, u svakodnevnoj upotrebi je srebrno posude. I preko njega se isticalo bogatstvo, ugled i položaj u društvu. Svojim potrebama i navikama bogati trgovinski sloj i dvorski dostojanstvenici sve više su se približavali krupnoj vlasteli pa i vladarima, koji su mnogo više bili pod utjecajem Dubrovnika, i drugih primorskih gradova, pa i šire, u kulturi. Bosna i Hum su pod kraj XIV i još više tijekom XV stoljeća imali one društvene snage

¹⁵ Test. Not. vol. 15, fol. 149—150', 16. III 1455., vol. 17, fol. 130'—131', 8. IV 1462.

¹⁶ U njegovu testamentu, sačinjenom u Dubrovniku, navodi se čiji građanin je postao. Test. Not. vol. 8, fol. 106', 10. VII 1397.

¹⁷ D. Petrović, »Srednjovjekovni vuneni pokrivač«, *Seoski dani Sretena Vukosavljevića*, Prijepolje, 1972, 359—365, 364.

¹⁸ Purgar Vukosav iz Fojnice daje Marinu Veseokoviću u zalog jedan tepih. Test. Not. vol. 15, fol. 150', 8. II 1455.

¹⁹ V. Han, »La culture materielle des Balkans au Moyen Age à travers la documentation des Archives de Dubrovnik«, *Balkanica*, III, Beograd 1972, 157—193, 161.

²⁰ Thallóczy, *Studien*, 439.

koje su sve više bile zainteresirane za plemićki-patricijski način života i čak za njihove ideale. Imali su oni i dosta široku osnovu sitnog plemstva koje bi se moglo poistovjetiti s pukom ili nekom vrstom šljahte čiji je udio u ukupnom stanovništvu Bosne i Huma teško procijeniti.

Promatranje cjelokupnog stila i načina življenja novog bosanskog plemstva i građanske klase, koji je najizraženiji na dvorovima, i nešto manje u gradskim sredinama, navodi nas na zaključak da on pripada viteško-dvorjanskoj kulturi kasnog srednjeg vijeka. Osnovna mu je značajka da se život želi uzdići iznad svakidašnje realnosti, u namjeri da se dosljedno stilizira. Čitav ambijent je zaodjenut sjajem bogatstvom, umjetnošću i ljepotom.

Zapadni utjecaji na kulturu Bosne i Huma osjećaju se i u pojavi i uključenosti pojedinih predstavnika novog plemstva u viteštvo i viteške redove. Taj naslov nosi samo manji broj uglednih dvorjanina koje Dubrovčani oslovljavaju s »počteni vitez«.²¹ Radi se najčešće o ličnostima s dvora kralja ili oblasnih gospodara koji su često odlazili u diplomatske misije, gdje su po svoj prilici i promovirani za vitezove.

Kod određenog broja gradskog stanovništva, trgovaca i obrtnika, zatim kod dvorskih dostojanstvenika i službenika, struktura poslova i njihovo zanimanje stvarali su preduvjete za širenje pismenosti kod domaćih ljudi koji su često odlazili u primorske gradove da tamo obave svoje ili tuđe poslove. Morali su poznavati tamošnji jezik, običaje i zakone. Uz sve to morali su imati i neko šire obrazovanje koje su stjecali boravcima u Dubrovniku i drugim primorskim gradovima pa i u Veneciji. U gradovima Bosne i Huma sve je uočljiviji proces formiranja prosvijećenih ljudi, što je bilo u čvrstoj vezi sa tradicijom pismenosti čitavih obitelji. I dok je tijekom XIV stoljeća samo mali broj pismenih ljudi u Bosni i Humu boravio na dvoru u službi kancelara (dijaka),

²¹ Taj epitet pripadao je Pribislavu Vukotiću, Restoji Milohni, Tomašu Jelesiću, Pribislavu Pohvaliću i drugima. O Pribislavu Vukotiću, početnom vitez, pogledati nešto više u: S. Čirković, »Počteni vitez Pribisav Vukotić«, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, X—1/1968, 259—278. O drugoj dvojici želimo dati nekollko izvornih podataka koji upućuju na taj epitet. Restoje Milohna se kao takav spominje u slijedećim izvornim podacima: HAD. *Diversa Notariae*, vol. 25, fol. 36, 31. III 1441., i to kao: »Spelabilis vir dominus Restoye miles bosnensis«. III drugi primjer kada ga Dubrovčani oslovljavaju kao: »Stremius miles dominus Restoye, protobestiario...« (*Diversa Notariae*, vol. 27, fol. 152, 5. VII 1444), ili: »Spectabilis et streminus miles dominus Restoye« (*Div. Not.* vol. 26, fol. 129, 13. XII 1442). Tomaš Jelesić je sa tim epitetom spomenut u jednoj zadužnici napravljenoj kod Dubrovčanina Pavla Gundulića. (*Div. Not.* vol. 14, fol. 40, 4. XII 1405.) U spomenutom dokumentu Dubrovčani mu se obraćaju kao: »Thomas Jellasich cavaliero de Bosna«. Pribislav Pehvalić se u toj časti spominje 1435. godine. (Lj. Stejanović, *Stare srpske povelje i pisma*, 1/2, Beograd — Sremski Karlovc 1934,45.)

tijekom XV stoljeća, s razvojem trgovine i obrta, u gradskim naseljima dolazi do širenja kruga pismenih ljudi. U brojnim rudarskim i trgovinskim naseljima Bosne i Huma borave pisari kojima je to bila stalna služba i zanimanje. U početku su to bili pretežno Dubrovčani, no u XV stoljeću susrećemo sve veći broj pismenih domaćih ljudi. Gotovo svi knezovi koji se nalaze na čelu gradskih naselja bili su pismeni ljudi. Preko njih se komunicira sa Dubrovčanima i građanima drugih primorskih gradova. Osobine pismenosti knezovi su prenosili na gotovo sve članove svoje obitelji. Najbolji primjer za to je goraždanski knez Vukoslav Ljubavić sa sinovima Jurjem i Teodorom, ili Radoje Crijepović i njegov srodnik Pribislav Vukotić.²² Za neke uglednije bosansko-humske trgovce pouzdano znamo da su bili pismeni i da su obavljali misije s tim sadržajem. Primjera radi navest ćemo samo neke: Brailo Tezalović, Radič Ozrisaljić, Rade Crijepović, Vučeta Radmilović, Vukosav Ljubavić i drugi.²³ Bilo je i takvih koji su nudili svoje pismene usluge dubrovačkim podanicima koji su živjeli i radili u Bosni. Morali su oni, sasvim sigurno, biti vrsni poznavaoi latinskog pisma i jezika, pored domaće bosančice. Jedan od takvih je i Boško Radosalić koji je bio pisac testamenta Dubrovčanina Doberka Stuparića napravljenog u Fojnici.²⁴

Dio domaćih pisara, trgovaca i obrtnika bio je poznavalac i nekih stranih jezika, u prvom redu latinskog, talijanskog i turskog. To su prije svih morali biti poklisari koji su često odlazili u Dubrovnik pa i prekomorske gradove. Među one za koje se to može sa sigurnošću reći spadaju: Pribislav Vukotić, Restoje Milohna, Vučeta Radmilović, braća Juraj i Teodor Ljubavić i drugi.²⁵ Prvospomenuti je zadnje godine svoga života proveo u Italiji. Jezike, u prvom redu latinski i talijanski, mogli su poznavati i naučiti kroz česte kontakte i poslovne veze u prvom redu s Dubrovčanima.

²² D. Kovačević - Kojić, *Gradska naselja*, 349. Isti podatak i kod: S. Čirković, «Početni vitez Pribislav Vukotić», 270.

²³ Neki od njih su bili pisari na dvoru, kakav je slučaj sa Radičem Ozrisaljićem koji se na tom poslu nalazi kod vojvode Radoslava Pavlovića. Drugi primjer je Brailo Tezalović koji je bio pisar vlastitog testamenta napravljenog u Dubrovniku. O njima više kod: P. Živković, «Radič Ozrisaljić, trgovac i diplomata na dvoru porodice Pavlovića, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, 13/1977, 301-322; «Baštinci zaostavštine Braila Tezalovića», *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, IX-1/1973. Ovakva konstatacija može se izreći i za Vučetu Radmilovića, kneza Cernice. U jednoj optužnici, koja je podignuta zbog pljačke u Cernici, kao dokaz, pored ostalog stoji; «per unam cartam sibi scriptam per Vucheta Radmilovich comitom Cernice...» HAD. Lameta de Foris vol. 17, fo. 244', 7. IV 1444.)

²⁴ Test. Not. vol. 21, fol. 66', 10. IX 1473.

²⁵ Dvojica posljednjih su iz Venecije prenijeli štampariju u Goražde. (D. Kovačević - Kojić, *Gradska naselja*, 349.)

Određene gradske funkcije i sam položaj na dvoru nametale su potrebu za pismenim ljudima u Bosni i Humu. Najveći broj pismenih ljudi služio se narodnim jezikom i domaćim pismom, koje neki nazivaju ćirilica paleografija a drugi smatraju da je to bosančica. Ovim pismom su u Bosni pisani najčešće akti i drugi dokumenti poslovnog sadržaja, kao i crkvene knjige. Ovo pismo i jezik bili su u upotrebi i u kancelariji gradskih činovnika i dostojanstvenika, u prvom redu knezova. Uz upotrebu domaćeg jezika i pisma činovnici su sasvim sigurno morali poznavati i latinski jezik i pismo, koji im je bio potreban radi komuniciranja sa Dubrovčanima i stanovnicima zaleđa.

Kad je već riječ o upotrebi jezika, možda će to najbolje ilustrirati zapažanje jednog suvremenika koji u jednom sporu iznosi svoje viđenje jezika u Bosni i Humu. On pored ostaloga naglašava da se tamo uopće ne upotrebljava književni jezik talijanskog ili latinskog porijekla, niti latinsko pismo, kao što to čine druge zemlje.²⁶ Da su domaći ljudi bili poznavaoци obaju pisama (bosančice i latinice) potvrdit će primjer Pribislava Pohvalića, koji vrlo često boravi u gradu pod Srđem i tamo ispisiye priznanice o depozitu svoga gospodara Sandalja Hranića i banice Ane.²⁷ U Dubrovniku je bila praksa da se takve priznanice pišu i jednim i drugim pismom i jezikom. U Dubrovnik također vrlo često odlazi i Vukman Jugović, u svojstvu poslanika vojvode Stjepana Vukčića i tamo svojeručno piše priznanice za svoga gospodara.²⁸ Čini to i Radić Grupković kao poklisar vojvode Sandalja i Stjepana Vukčića.²⁹

Iako smo utvrdili da je veći broj istaknutih bosansko-humskih trgovaca, dvorskih dostojanstvenika i gradskih knezova bio pismen, ostaje nedovoljno poznato da li su pored pismenosti imali i neko dodatno obrazovanje. Potrebna znanja za obavljanje povjerenih im zadataka morali su imati. Stjecali su ih kroz kontakte, bilo poslovne ili privatne, sa Dubrovčanima najviše. Vidokrug znanja domaćih ljudi, sasvim sigurno, širio se sa odlascima u primorske i druge prekomorske gradove. Za kazalište, muziku i drugu vrstu razenode znali su posredstvom Dubrovčana i stanovnika drugih

²⁶ D. Kovačević-Kojić, *Gradska naselja*, 337.

²⁷ Prilikom ulaganja novca vojvode Sandalja u komunu dubrovačku, 1419. godine, spomenut je on kao pisar priznanica o uloženom novcu, a u isto vrijeme je bio i poklisar spomenutog vojvode. Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, Beograd — Sremski Karlovci 1928., 302. U priznanici se između ostaloga navodi: »i za veću čistotu i vjerovanje drugi evakigje list ispisani od rieč na rieč od ruke Pribislava Pohvalkija rečenog vlastelina...« Sličnih primjera je bilo još, i možemo ih naći kod: Lj. Stojanovića, *Povelje i pisma*, I/1, 303, 357—384.

²⁸ Lj. Stojanović, *Povelje i pisma*, I/2, 57.

²⁹ Isto, 62, 65.

primorskih gradova. Ove vrste zabave prenosili su i u Bosnu i Hum a tamo su u određenim prigodama dolazili glumci, svirači i drugi majstori iz kulture iz Dubrovnika, Splita i nešto manje iz Trogira, Šibenika i Zadra. Naročito su bili na glasu dubrovački svirači, igrači i glumci koji su na dvorovima bosansko-humskih vladara i velmoža uveseljavali prisutne.

Na osnovi svega izloženog dalo bi se zaključiti u nekoliko riječi da je utjecaj primorskih gradova na kulturne prilike u Bosni i Humu bio zaista velik. Ušao je on u skoro sve pore svakodnevnog života. Kulturnim utjecajima utrli su putove privredne veze kreditno-trgovinske prirode. Boravak ponajviše Dubrovčana ostavio je u Bosni i Humu najviše tragova utjecaja te vrste. Ostali gradovi primorja manje su značajni za kulturne promjene u Bosni i Humu a rezultat svega je prevlast Venecije u tim krajevima i njeno sputavanje čvršćih i bližih privrednih i kulturnih veza Bosne i Huma sa njima. Nešto malo utjecaja osjeća se samo u zapadnoj Bosni u neposrednom zaleđu primorskih gradova.

Pavo Živković: THE INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS FROM DUBROVNIK AND OTHER CITIES ON THE COAST REGARDING THE CULTURAL CHANGE IN THE 14th AND 15th CENTURY

Summary

The beginning of the mining trade in the mediavel Bosnian state which coincides with the lack of precious metals, specially silver in the Western Europe made prerequisite conditions for the development of trade which brings upon the development of the cities. All this influenced the economic as well as social changes in the mediavel Bosnian state which was closely connected with the cities in the coast toward which Bosnia and Hum were oriented economically and culturally. Economic and sociological stirrings, changes and flows had definite reflection on cultural conditions in Bosnia and Hum, specially in the course of the 14th and 15th century. Bosnian population undergoes great cultural changes under the influence of the cities on the coast, specially Dubrovnik. This was very much felt in urban settlements where a certain percentage of the population from the cities on the coast live and worked, and brought over the characteristics of the culture on the coast.

Owing primarily to its geographic position Bosnia and Hum came into close contact with the tree specific regional features in culture. First of all it was the influence of the mediterranean region represented by the culture of the cities on the coast, Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar, Šibenik and Omiš.

More distinguished representatives of the Bosnia-Hum middle class society and more eminent part of their nobility accepted the westren European custom of the time which came via cities on the coast, that is, from northern Croatia and western Europe.

The influence of the cities on the coast could be seen in all aspects of cultural life from clothe-fashion to house arrangements and utensiles used in homes all the way to the knightly and court-ranks. The influence was felt in literacy, cultural and public life (Theatrical performances and other games).